

מגדר | כתב עת אקדמי רב תחומי למגדר ופמיניזם | גיליון 5 | דצמבר 2018

סמאח שחאדה

פתח דבר | גיליון חמישי

הגיליון החמישי של **מגדר** מוקדש לתרבות החזותית בישראל מפרספקטיבה מגדרית ובאמצעות תיאורים פמיניסטיות.

המחקר על אמנות בישראל מפרספקטיבות אלו החל בסוף המאה ה-20, אך התבסס כתחום מחקרי עם נפח פעילות משמעותי בתחילת המאה ה-21. כיום חוקרות, אוצרות ומבקרות, המתעניינות בחקר המגדר באמנויות בישראל, עושות שימוש במתודולוגיות מגוונות ומתוך עמדות מחקריות שונות. יש הבוחרות לעסוק באסטרטגיה של הכללת אמניות שהודרו מהקאנון של תולדות האמנות וחושפות את גוף יצירתן הנשכח. כותבות אחרות מבצעות ניתוח וקריאה מחדש של שדה האמנות ושל מערך יחסי הכוח המתקיימים בו. חוקרות נוספות בוחרות לערוך ניתוח של מקרי בוחן אודות אמניות עכשוויות שאותן הן מזהות כמובילות נושאים פמיניסטיים-חברתיים חשובים ואשר מהם ניתן להקיש גם על מקרים של יוצרות אחרות. ויש כאלו שמחקריהן מתארגנים סביב הגיון תימטי המושפע מתפניות בתוך הדיסציפלינה של תולדות האמנות, כמו למשל התפנית החומרית, התפנית החברתית ועוד, אך הן עושות זאת תוך מתן תשומת לב מיוחדת להיבט המגדרי. חוקרות אחרות בוחרות לשלב אל תוך הדיון המגדרי צירים של ממדי זהות נוספים כגון אתניות, לאום, דת, מיניות, יכולות גופניות או נפשיות ועוד, כדי להציג דיונים מורכבים וניואנסיים אודות חיי נשים הנמצאות במיקומים חברתיים שונים בישראל.

על אף השוני בכיווני המחקר והדגשים השונים שנעשים, ניתן לזהות שכל הכותבות ערות לזרמים התיאורטיים המתקיימים בביקורת תולדות האמנות הפמיניסטית שמעבר לים והן מושפעות מסוגי הפמיניזמים השונים המתקיימים בהם. עם זאת, תרומתן היא חשובה וייחודית לנעשה בישראל משום שהן נוטלות עקרונות מפמיניזם ליברלי, תרבותי, פסיכואנליטי, מרקסיסטי, רדיקלי, אקופמיניסטי ואחר, ומפתחות פרשנות שנכונה ומתאימה להקשר המקומי. חוקרות כאלה מקיימות התערבות מושכלת באמנות שנעשית בהקשרים הלוקאליים המתקיימים במדינת ישראל. זאת ועוד, אפשר לזהות שכותבות אודות אמנויות ומגדר בישראל שואבות תובנות גם מתחומי ידע שלא נעשה בהם שימוש בעבר בהקשר של ביקורת אמנות, בהם תיאוריות מלימודי הגירה, לימודי תרבות, אנתרופולוגיה וסוציולוגיה, לימודי מוגבלות, לימודים פוסטקולוניאליים,

לימודים קוויריים, או חוק ומשפט, וגם אלו נכנסים ל"ארגז הכלים" של הכותבות. כל אלו יחדיו מעשירים את הדיונים אודות אמנות ומגדר בישראל ומציעים שיח מורכב ומגוון מאי פעם. כל המאמרים בגיליון הנושא הזה הינם בינתחומיים באופיים ומבטאים את הנטייה המבורכת של התפתחות הדיסציפלינה של תולדות האמנות, השואבת תובנות משדות ידע ותחומי דעת משקים לאמנויות, כדי להעשיר ולרבד את הדיון ולתרום להבנה מורכבת יותר של התרבות החזותית בישראל. החוקרות נשענות על כתפי חוקרות פמיניסטיות קודמות שהרימו תרומה משמעותית לשיח, ביניהן חוקרות כמו לינדה נוקלין (Nochlin), מרי גררד (Garrard) ונורמה ברודי (Broude) האמריקאיות, לצד חוקרות בריטיות כמו לורה מולבי (Mulvey), גריזלדה פולוק (Pollock), הילרי רובינסון (Robinson) וקא'תי דיפול (Deepwell), וגם מאורה ריילי (Reilly) האוסטרלית וברנדה שמימן (Schmahmann) הדרום אפריקאית. נוסף על דור המייסדות, בולטת השפעתן של חוקרות פמיניסטיות חשובות מדור הביניים והדור הצעיר כמו למשל קרן אחפינר (Ozpinar) מטורקיה, גיטה קאפור (Kapur) מהודו, בשיה סליווינסקה (Sliwinska) מפולין, דניקה מיניץ' (Minić) מסרביה, מיצ'יקו קאסאהרה (Kasahara) מיפן, ואנג'לה דימיטראקי (Dimitrakaki) מיוון. עוד ניתן להבחין שהשדה מבשיל וכולל כעת פרספקטיבה ביקורתית של הצלבת ממדי זהות (intersectionality), כפי שהציעה למשל קימברלי קרנשאו (Crenshaw). החידוש בגיליון הנושא שלפנינו הוא בהרכב ובמגוון של הכותבות בתוך מסגרת אחת מאוחדת, כמו גם בהצגת קשת הנושאים שאודותיהם הן כותבות. בגיליון נכללו טקסטים מאת כותבות המבטאות את מגוון קבוצות הנשים בחברה בישראל, משום האמונה בחשיבות של החשיפה לקולות מרובים ובמסגרת החתירה המתמדת לצדק חברתי ושוויון בנראות ובייצוג. נשים שהן מהגרות יוצאות אתיופיה, ברית המועצות לשעבר ודרום אמריקה, לצד נשים שהן ילידות הארץ שהן פלסטיניות, מזרחיות, אשכנזיות, צעירות, מבוגרות, להטב"קיות ונכות, תרמו מאמרים לגיליון זה ובכך הוא מציע פרספקטיבות הכרחיות לשיח מתקדם של תולדות האמנות בישראל.

המאמר של גרסיאלה טרכטנברג יוצא מנקודת המוצא שבהיסטוריה המקובלת של שדה האמנות בישראל, ובמיוחד עד אמצע המאה העשרים, ישנה הטיה מובנית בשדה האמנות, אשר מביאה לרושם של העדר עשייה משמעותית של נשים. נושא המחקר במאמר זה מתמקד באחד הרכיבים במערך הכוח שמנציח מגמה לא שוויונית זו: שדה ביקורת האמנות וסקירת תערוכות. באמצעות בחינת מקרה בוחן של מבקרות, שפרסמו ביקורות בכתב העת "דבר הפועלת", מראה טרכטנברג כיצד השיח המקובל דחק והעלים ביקורות אמנות אודות עשייתן האמנותית של נשים. בתוך כך מציעה החוקרת אופני קריאה חדשים להיסטוריוגרפיה הפמיניסטית, באמצעות ההגות של מישל פוקו, אותה היא מיישמת על עצם

ההבנה של מהלכי ההיסטוריה הפמיניסטית בישראל, ומציעה להם קריאה חלופית ומעוררת מחשבה.

המאמר של אפרת ירדאי סוקר אמניות ממוצא אתיופי הפועלות כיום בשדה האמנות בישראל ומנתח את אחד הנושאים הבולטים בהם הן עוסקות. במאמר זה טוענת ירדאי, שיוצרות אלו משנות את יחסן לסוגיית "המבט הלבן" של ההגמוניה בישראל, כמו גם לסוגיית השיח הגברי המיינסטרימי אודות "מודל היופי הנשי". יוצרות אלו מגדילות את שדה הפעולה המצומצם שכמו יועד להן ומשנות את גבולותיו – וכתוצאה מכך הן משנות אף את עצם השיח ואת תכניו. מאמר זה מראה כי אמניות עכשוויות יוצאות אתיופיה מקדמות סדר יום המשקף את חייהן כנשים שחורות בישראל. באמצעות הישענות על תיאורטיקנים העוסקים בגזע ותיאוריה פוסטקולוניאלית וכן תוך הסתמכות על תיאורטיקניות מתחום חקר האמנות הפמיניסטית, נותחו עבודות של מספר אמניות עכשוויות, בהן סמדר אליאס, הירות יוסף, נירית טקלה ואסתר וונדה. יצירות אמנות אלו – המושפעות הן משינויים חברתיים-פוליטיים והן מחדירת ייצוגי נשים שחורות למרקע הטלוויזיה ולתחומי התרבות החזותית השונים – מוצגות בשנים האחרונות בתערוכות קבוצתיות ותערוכות יחיד ברחבי הארץ בקצב גובר והולך. נוכחות זו, שהיא תוצאה של תעזה והתעקשות להנכיח ייצוגים חזותיים של נשיות שחורה בעבודות אמנות, מאפשרת מגוון אפשרויות בחירה להיות גם שחורה וגם יפה בישראל.

מאמרה של עאידה נסראללה עוסק באמנית חנאן אבו חוסיין ומביא מבחר מיצירותיה המבטאות ביקורת על מעמד האישה בחברה בכלל, ועל מעמדה בחברה הערבית בפרט. נסראללה מראה, כי לצד אמניות פלסטיניות נוספות העוסקות בנושא זה, ואשר עושות שימוש באלמנטים של גועל ביצירות האמנות שלהן, הרי שאבו חוסיין מתייחדת בשימוש שהיא עושה ברעיון הגועל והבזות בהקשר פמיניסטי-ביקורתי. שיער ראש ושיער גוף משמשים לאבו חוסיין ליצירת "אסתטיקת גועל", אך גם אלמנטים א-אורגניים כמו סכינים, גרזנים, מחטים וסכיני גילוח הם מרכיבים רווחים ביצירתה האמנותית ומשמשים לה מטאפורה לגועל ופחד, בשל יכולתם לעוות, לפצוע ולחדור את הגוף הנשי. אלו מעוררים בזות לא בגלל סיבות מהותניות, אלא בגלל ההבניה החברתית של המגדר הנשי, המכונן אותו כפתוח לפריצה ופגיעה. לבסוף, טוענת נסראללה כי למרות המרכיבים הקשים המקופלים ביצירתה של אבו חוסיין, יצירותיה נושאות גם מסרים של תקווה ואפשרות לריפוי דרך המודעות הפמיניסטית המצויה בהן ובאמצעות היכולת שלהן להציג מסר אפקטיבי לשינוי חברתי.

מאמרו של סלבה גרינברג ונילי ברויאר בוחן את האופנים בהם יוצרות פמיניסטיות עם מוגבלות מגיבות ומתנגדות למבט (gaze) המציני על הגוף הנכה, תוך הישענות על כוחם של המובטים להשיב מבט (stare back). הכותבים מתבססים על תיאוריות פמיניסטיות ותיאוריות של לימודי מסוגלות ומשלבים אותם בצורה מרתקת תוך דיון בתוצרים של תרבות חזותית, באופן שמחזק את שלושת הדיסציפלינות גם יחד. הדיון המוכר והחשוב באופני הדיכוי של סובייקטים על רקע מגדר נמתח ומתמשך אל ניתוח הצטלבותי ברוח משנתה של קימברלי קרנשאו גם אל

הציר של מגוון יכולות גופניות – ובכך מציע ניתוח מורכב של מבטים ביקורתיים. באמצעות דיון בעבודות של שתי יוצרות פמיניסטיות, הכותבים מתעכבים על סוגיות של נראות ואי נראות של מגוון יכולות אנושיות, כשהתוצר החזותי-אמנותי של היוצרות מסייע להם להוכיח את יכולות ההתנגדות של יוצרות פמיניסטיות נכות.

המאמר של הדרה שפלן קצב עוסק ביצירות של אמניות שהן אימהות. שפלן קצב מביאה לקדמת הבמה תפיסה מטריצנטרית, השמה במוקד את נקודת המבט של האימהות, ומראה מדוע תפקיד זה ראוי להיכתב מחדש מתוך ביקורת ותיאוריה פמיניסטית. במאמר זה היא בוחנת פן אחד מתוך מכלול רחב של חוויות אימהיות, באמצעות דרך יצירות של חמש אימניות (הלחם של המילים אימהות ואמניות) ישראליות עכשוויות: אריאן ליטמן, אורה ראובן, תמר ניסים, חוה ראוכר ויהודית מצקל ז"ל. הנושא בו היא מתמקדת במאמר מתייחס להקשר המקומי של חיי נשים ישראליות שהן אימהות, והטענה המרכזית היא שקיים קשר הדוק בין חיים באזור סכסוך מתמשך לבין תוצרי העבודות של אימהות שיוצרות אמנות במדינת ישראל.

מאמרה של קציעה עלון עוסק אף הוא באימהות ומביא מקרה בוחן של אימהות שנדונה מפרספקטיבה מזרחית וגלית. עלון מנתחת בקפדנות יצירות של האמנית דפנה שלום ומוסיפה דיון קצר ביצירה הספרותית של אמירה הס ואלמוג בהר, שמצוטטת ביצירותיה של שלום, בבחינת יחסי אם-בן המתגלגלים ומהדהדים פמיניזם מזרחי בין-דורי. במאמרה מבקשת עלון לקרוא את העבודות של שלום כסדרת יצירות המבצעת מהלך חדש, אותו היא מכנה "ההסטה אל האימה", ודרכו היא מציעה פרשנות המטילה זרקור על "כוחות האימה" המצויים בחוויית האימהות, שמצרינה האמנית מתוך החוויה האישית-הפרטיקולרית שלה, אך גם מאפשרת מבט כללי על חוויית האימהות המזרחית של נשים אחרות בישראל. עלון מגייסת תובנות מכתובתן של הוגות פמיניסטיות בינלאומיות כמו לוס איריגראי ו'וליה קריסטבה, ולצדן גם היגדים מכותבות מקומיות כמו ענת פלגי הקר וחוקרות של אמנות פמיניסטית כמו הדרה שפלן קצב, כדי לבסס את הפן הביקורתי-פמיניסטי אודות האימהות. בנוסף, עלון מוסיפה הגות פוסט קולוניאלית שמתקפת את הסוגיות של היות אם שהיא מזרחית, מתוך טקסטים של הוגים כמו טא-נהאסי קוטאס, ובכך מנכיחה קול ביקורתי חשוב בתולדות האמנות הישראלית, בדגש על פמיניזם של קבוצות לא הגמוניות.

המאמר של סיוון רג'ואן שטאנג מבקש לפתוח דיון בנושא שנעדר לגמרי מהמחקר האקדמי של האמנות הפלסטית בישראל – אמנות פמיניסטית-קווירית – והיא עושה זאת דרך ניתוח עבודות הצילום של האמנית יעל מאירי. באמצעות גישה מחקרית המתמקמת על ההצטלבות שבין ציונות, תרבות חזותית ופמיניזם-קווירי, מבקשת רג'ואן שטאנג להציג את האופנים שבהם עבודות הצילום של מאירי מגלמות התרסה והתפרקות של משטרי נראות מקובלים. היצירות של מאירי מגלמות עמדה המתקיימת בשוליו של שדה האמנות בישראל, כמו

גם בשולי השדה הפוליטי הישראלי; הן נוצרות מתוך נקודת מבט פנימית לקהילה הפמיניסטית-הקווירית האקטיביסטית המקומית, וגם כחלק מתהליך הגחתה של זירת אמנות פמיניסטית-קווירית שמתפתחת בישראל בעשור האחרון. רג'ואן שטאנג טוענת שגוף עבודתה של מאירי מציג אתגר משמעותי למשטר הנראות הלאומי, ההטרו-נורמטיבי, של מדינת ישראל של המאה העשרים ואחת – על סך הדימויים, המושגים וחלוקות התפקידים הלאומיות, המגדריות והמיניות הדכאניים שמצויים בבסיסו.

המאמר של ליאור אלפנט וטל דקל, החותם את הגיליון, עוסק בנושא שטרם נכתב עליו מחקר נרחב ושיטתי – אקטיביזם פמיניסטי באמנויות המתקיימות במרחב הציבורי. מאמרן עוסק במאפיינים של אקטיביזם פמיניסטי המגולם בכמה אמנויות שונות ומראה כיצד היוצרות מציגות עבודות אמנות המציפות שאלות אודות מצבה של החברה, כשהן משלבות בהן אסטרטגיות פמיניסטיות למען שינוי רדיקלי של החברה. מאמר זה שואב את מסגרת הדיון שלו מתיאוריות של פמיניזם באמנויות ומתאוריית השדות של בורדייה, הרואה באמנות שדה המושפע ומשפיע על שדות אחרים בעולם. מסגרת הדיון דורשת לבחון את המנגנונים, התהליכים, ויחסי הכוחות הקיימים בין כל המעורבים בשדה. מסגרתו המתודולוגית של המאמר נובעת מתפיסת העולם הדוגלת במגוון (diversity), לא רק בהקשר לזהות היוצרות, אלא גם מבחינת מגוון היצירות הנבחרות. משום כך המאמר דן ביצירות מסוגים שונים בהן צילום, מיצבים, תיאטרון, קולנוע וסדרות רשת. היצירות הנדונות במאמר הינן שונות לא רק מבחינת הסוגות, אלא גם ביחס למיקומן במרחב הציבורי ובשיטות הפעולה שלהן. עם זאת הכותבות מזהות מכנה משותף מובהק ומטרה משותפת לכל היצירות: איתגור גבולות הפעולה האמנותית במרחב שמחוץ לגבולות חללי תצוגה מיינסטריימים והרצון לבצע שינוי חברתי בעולם הממשי.

ניתן, אם כך, להיווכח שגיליון זה נערך במבנה מסוים, מתוך כוונה לענות על בעיה של העדרו של שיח בתחום הדעת של חקר תולדות האמנות בישראל העוסק במגדר. עד לרגע זה אין בנמצא ספר מבואי או גיליון מאגד של מאמרים בשפה העברית, אשר מקיף את מגוון סוגי העשייה הפמיניסטית אמנותית בישראל, ומציג מבטים רחבים מתוך עמדה פוליטית של הכללת מגוון של כותבות בישראל – מבחינה אתנית, גילאית, מעמדית, דתית ולאומית. גיליון זה בא לענות על הצורך הדחוף בהרחבת גבולות השיח בתחום האקדמי ובה בעת הוא מבקש למסגר ולהמשיג את גבולותיו של שיח זה, כפי שהם קיימים בעת הזו בתחום המחקרי של מגדר ואמנות בישראל.

גיליון זה הינו שיתוף פעולה בין כתב העת "מגדר – כתב עת אקדמי למגדר ופמיניזם" ו"[העמותה לחקר אמנות נשים ומגדר בישראל](#)". העמותה, שנוסדה בשנת 2015, שמה לה למטרה לעודד את חקר המגדר באמנויות בישראל, לפרסם את פועלן של אמניות נשכחות שהודרו מהקאנון ולפרסם מידע שיטתי אודות אמניות שפועלות כיום. כל זאת במטרה להציף סוגיות מגדריות בשדה האמנות באמצעות תיאוריות פמיניסטיות. כמו כן לעמותה מטרה נוספת, שהינה פרקטית

באופייה: לתמוך באמנויות, היוצרות ופעילות בישראל כיום. כמו כן, מבקשת העמותה להפיץ ידע מגדרי גם בקרב הציבור הרחב, שאינו בהכרח אקדמי, ולכן היא יזמת כנסים וסדרות המיועדים לקהל הרחב; אוצרת תערוכות אמנות בנושאים של מגדר ברחבי הארץ; מחלקת פרסים למצוינות באמנות ופעילויות נוספות.

אני מבקשת להודות ליוכי שלח ולאורלי צרפתי, עורכות כתב העת **מגדר**, על שהזמינו אותי לערוך את הגיליון המיוחד, גיליון מספר 5, שעוסק כולו בסוגיות שונות של אמנויות ומגדר בישראל. הדיאלוג הפתוח והמאפשר, ותנופת העשייה הנדיבה שלהן ובמיוחד הדרך שבה אפשרו לי לפעול בעת תהליך העריכה והחשיבה על התכנים, הייתה חוויה מעטירה ומופת פמיניסטי שאני מאחלת לכולן/ם.

טל דקל, עורכת-אורחת לגיליון החמישי של **מגדר**.